

ARŞİV VE ARŞİVCİLİK

Dündar ALKILIC

Yunanca'daki "arkheion" ve Latince'deki "archivum"dan gelen arşiv terimi; resmi daire, belediye sarayı anlamına gelmektedir. Dolayısıyla belli bir yönetim dairesine ait işlemi bitmiş resmi evrakın, düzenli bir şekilde bir araya toplanması ve bu yazılı belgelerin saklanıp korunduğu yer anlamına gelmektedir.

İngilizce "Archives", Fransızca "Archives", Almanca "Archiv" ve başka dillerde de ortak olan bu terim, Türkçe'ye "Arşiv" olarak geçmiştir.

Arşiv teriminin batı ülkelerindeki yaygın kullanılış şekli "Archive" olmasına rağmen, yalnız İngiltere'de pratikte aynı anlama gelmekle beraber daha sınırlı bir anlam olan "Record" kelimesi kullanılmaktadır. Nitekim İngiliz Devlet Arşivi'nin adı "Public Record Office"dir

Osmanlı İmparatorluğu döneminde ise arşive, "Hazine-i Evrak ve Mahzen-i Evrak" denmiştir.

Arşiv terimi konunun uzmanlarınca bazı ortak yönlerine rağmen değişik şekilde tarif edilmiştir.

Encyclopedia Britanica'da¹ arşivin çoğul şekliyle kullanılan bir tabir olduğu, bir binayı gösterdiği ve bu binada bir devlete, cemiyete yahut bir aileye ait evrakın, fermanların ve diğer kayıtların muhafaza edildiği şeklinde bir tarif yapılmaktadır.

Tanınmış arşivist ve Türk tarihçisi Macar Lajos Fekete'ye göre arşiv: "Tabii veya hukuki bir şahsiyetin resmi muamelelerinden hasil olan ve yanında bulundurulması icap eden yazılmış, resmedilmiş veya tab edilmiş evrakın tekmidir."²

Burada ise 1962 yılında Madrid'de toplanan 8. Milletlerarası Arşiv Yuvarlak Masa Konferansı'nda yapılan ve katılan ülkelerce benimsenen ortak tarifi vereceğiz. Buna göre arşiv;

a) Kurumların gerçek veya tüzel kişilerin gördükleri hizmetler, yaptıkları haberleşme veya işlemler sonucu meydana gelen (toplanan, biriken) ve bir maksatla saklanan dokümantasyon,

* Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fak. Kütüphanecilik Bölümü, Arşivcilik Anabilim Dalı Araştırma Görevlisi

¹ Encyclopedia Britanica, 9th ed. II, s.476

² Lajos Fekete, Arşivin Vazifeleri, Ankara 1937, s.4

- b) Söz konusu dokümantasyona bakan kurum.
- c) Bunları barındıran yerlerdir.³

Arşivin Görev ve Fonksiyonları

- a) Arşiv malzemesini tesbit etmek ve ayırmak.
- b) Arşiv malzemesini kayba uğratmaktan korumak.
- c) Arşiv malzemesini gerekli şartlarda saklamak.
- d) Arşiv malzemesini yararlanmaya sunmak.
- e) Arşiv malzemesinin yeniden teşekkülü safhasında, bunu kontrol altına almak.

Arşivistin Tarifi

Arşivist veya arşivci: Değişik arşiv çalışmalarını yürüten veya yöneten ve arşivcilik konusunda özel eğitimi görmüş kişidir. 1966 yılında Washington'da toplanan arşiv kongresinin açılış konuşmasında Milletlerarası Arşiv Konseyi'nin (International Council on Archives-ICA-) o dönem başkanlığına yapan Belçika Krallık Başarşivisti Etienne Sabbe "Biz arşivistler, geçmişin bekçisi, geleceğin de kurucusuyuz."⁴ şeklinde arşivistin görevini çok vezir bir şekilde ifade etmiştir.

Arşivist önce arşivin, sonra da arşivden yararlanacakların hizmetindedir. Bir milletin tarih hazinelerini teşkil eden arşivleri korumak, yaşatmak, ilim adamlarına yardımcı olmak ve yol göstermek, yarının ilim adamlarının yetişmesinde bu manada payı olmak, şüphesiz çok şerefli bir hizmettir.⁵

Arşivcilik ve Arşiv Bilimi Nedir?

İngilizce'de Archives science, Fransızca'da Archivistipue ve Almanca'da Archiv wissenschaft, archivlehre, archivkunde şeklinde ifade edilen Arşivcilik, arşiv nazariyesini ve tatbikatını konu edinen bir bilim dalıdır. Bu tarifi ışığında; arşiv nazariyesi, tatbikatı ve tekniği nedir onları görelim:

Arşiv Nazariyesi: Arşiv tatbikatının dayandığı temel ilmi düşünce ve kaidelerin tamamıdır.

Arşiv Tatbikatı: Arşivlerin kuruluşu, organizasyonu, hizmetlerin planlanması, belgelerin arşive girişi, tasnifi, katalog ve envanterlerin hazırlanması, belgelerin istifadeye sunulması vb. gibi işlemlerin bütünüdür.

³ Actes de la septieme conference internationale de la table ronde des archives. Türkçesi için: 28-31 Mayıs 1962 tarihinde Madrid'de toplanan VII. Uluslararası Arşiv Yuvarlak Masa Konferansı hakkında rapor. Hazırlayan: Fazıl Işıközlü, Ankara, 1962, s.4

⁴ Zübeyir Aker, Evrak, dosya ve arşiv kursu notu (Dışişleri Bakanlığı), Ankara, 1962, s.5

⁵ İsmet Binark, Arşiv ve Arşivcilik Bilgileri, T.C. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi Dairesi Başkanlığı, Yayın No:3, s.5

Arşiv Tekniği: Arşiv binaları teçizat ve ekipmanları, arşiv belgelerinin korunması, restorasyonu ve röprodüksiyonu (özet) metod ve tekniklerinin bütünüdür.

Arşivcilik Mesleği ise henüz teşkilatlanma devresindedir. Bu alandaki işlemlerin çoğu halen gelişmektedir ve açık seçik tanımlanmamıştır. Geliştirilmiş işlemlerin standart bir hale getirilmesi için de pek bir şey yapılmamıştır. Zira söz konusu işlemler arşivden arşive farklılık göstermektedir.

Arşivcilik mesleğinin gelişmesi için yapılması gereken iki husus vardır. Birincisi, arşivcilik mesleğinin prensiplerini ve tekniklerini tanımlamak; ikincisi, bunları standart bir hale getirmek. Çünkü bu meslek, kelimenin tam manasıyla, belli bir faaliyet alanındaki prensiplere ve tekniklere ait sistematik ve sınıflandırılmış bilgilerin uygulanmasına yöneliktir. Tekniklerin sistematik bir hale getirilmesi için ortak çalışma şarttır. Tekniklerin standart bir duruma getirilmeden önce tanımlanması gerekir.⁶

Bir arşivistin işi, kütüphaneciye nazaran daha çok araştırma gerektirir ve daha az tekniktir. Arşiv malzemesi, kütüphane malzemesine nazaran daha geniş bir açıdan incelenmelidir. Fakat, fiziki bakımdan aynı ölçüde kesin ve net olarak incelenemez. Sonuç olarak da arşivistin metodları kütüphaneci'ninki kadar kesin ve net değildir. Çünkü teknik işlerle ilgili metodlar analitik işlerle ilgili metodlardan daha net ve daha kesin tanımlanabilir. Çeşitli belge bilimlerini tanımlama işlemleri oldukça anlaşılabilir ama hiçbir zaman kütüphanecilikteki kataloglama işlemleri kadar belirgin olamaz. Zira yayımların meydana getirilişleri esnasında kazandıkları vasıflar belgelerde mevcut değildir ve ancak açıklamalı kataloglama ve bu vasıfları ortaya koyabilir.

Bir arşivistin çalışması, bir tarihçinininki kadar analitik değildir. Bir arşivist belgeleri düzenlerken ve tanımlarken muhakkak ki bir hayli analitik çalışmalar da yapıyordur. Fakat bu çalışmalar daha ziyade belgelerin nasıl meydana geldiğini araştırmak için yapılır. Tarihi çalışmaların özelliğini taşıyabilir, ana tarihi araştırmanın maksadı doküman anlamı değil, sadece kaynağını bulmaktır. Bir arşivistin tarihi araştırmaları, fiziki bir görevin gereği değildir. Belgeleri düzenleyebilmek ve tanımlayabilmek için kaynağını bilmesi gerekir.

Arşiv metodolojisi, tarihçilik mesleğinin metodolojisinden daha belirgin olarak tanımlanabilir. Tarihçilik mesleği, arşivcilik mesleğinin uğraştığı fiziki işlerle değil, dokümanter malzemenin kullanılması ile ilgilenmektedir. Bilgi toplamak için kullanılan tekniklerden çok, kaynak malzemenin yorumunda izlenen prensipler sebebiyle tarih çalışmaları profesyonel sayılmaktadır. Ancak söz konusu tekniklerin de önem taşıdığı inkâr edilemez.

Arşiv mesleğinin gelecekteki mevcudiyeti, belgeleri muhafaza etmek ve bunları gerek halkın ve gerekse hükümetin istifadesine sunmak üzere bu konuda çalışan bütün insanların işbirliği yapmalarına bağlıdır. Bu kişilerin nerede çalıştığı önemli değildir; bir arşiv kurumu, bir belge merkezi, bir kütüphane veya bir yazma eser arşivi olabilir.

⁶ T. R. Schellenberg, Arşiv İdaresi, Ankara, 1993. s.58-60

Önemli olan, bu gibi belgelerle çalışırken amaçlarının ne olduğu ve bu amaçlarını gerçekleştirebilmek için uyguladıkları metodolojileridir.⁷

Arşiv Malzemesi

Kurum, daire ve kuruluşların gördükleri hizmetler neticesi meydana gelen (toplanan-biriken) ve saklanması tarihi, hukuki, idari ve çeşitli bakımlardan herhangi bir konuyu aydınlatmaya, bir takım hakları belgelemeye ve korumaya yarayan her türlü yazılı evrak, defter, resim, plan, harita, film, fotokopi, plak, ses bandı vb. belge ve meteryalin bütünüdür.

Devlet Arşiv Kanun Tasarısı'nın 10. maddesinde arşiv malzemesi şöyle tarif edilmiştir:

Türk Devleti'nin ve Türk Ulusu'nun hayatını ilgilendiren en son işlem tarihi üzerinden elil yıl geçmiş veya üzerinden otuzüç yıl geçtikten sonra kesin sonuca bağlanmış, kamu kurum ve kuruluşların gördükleri hizmetler, yaptıkları haberleşme ve işlemler ile ilgili ve bunların sonucunda teşekkül etmiş olup, saklanması ulusun geleceğinde tarihi, siyasi, sosyal, kültürel, hukuki ve teknik değer olarak intikal etmesi gereken belgeler ve devletin hakları ile uluslararası hakları belgelemeye, korumaya, bunla ilgili idari, dini, ilmi, edebi, estetik, kültürel, biyografik jeneolojik ve teknik herhangi bir konuyu aydınlatmaya, düzenlemeye, tesbite yarayan yazılı evrak, harita, plan, resim, film, fotoğraf, ses kaydı, basım ve benzeri belgeler anlaşılır.

Arşivlik Malzeme

Muhafazasına lüzum kalmayan Evrak ve Vesaikin imha edilmesi Hakkındaki 1956 tarihi ve 6696 sayılı Kanun'un 2 inci maddesinde arşivlik malzeme şu şekilde tarif edilmiştir;

“Madde 2- Yukarıda zikredilen her türlü evrak ve vesikalardan henüz arşiv malzemesi evsafını kazanmamış olması sebebiyle muhafaza edilmek üzere selahiyetlilerce ayrılanlara arşivlik malzeme denir.”

Yukarıda atıfta bulunulan Devlet Arşivleri Kanun Tasarısı'nın 11 inci maddesinde, arşivlik malzemenin tanımı şöyle yapılmıştır; “Madde 11- Bu kanunda geçen (Arşivlik Malzeme) deyiminden; Kanununun 10 uncu maddesinde sayılan her türlü belgelerden zaman bakımından henüz arşiv malzemesi niteliğini kazanmayanlara, üzerinden altmışaltı yıl geçmemiş her türlü memuriyet sicil dosyaları, Devletin gerçek ve tüzel kişilerle veya yabancı devletler ve milletlerarası kuruluşlarla yaptığı, hükmü yürürlükte bulunan antlaşmalar (her cins sözleşme ve antlaşmalar), yine yürürlük niteliği bulunan tapu ve nüfus kayıtları, aynı nitelikteki vakfiyelerden ait oldukları daire ve müesseselerce saklananlar ile il. ilçe, köy ve belediyelere ait sınır kayıtları anlaşılır.”

⁷ T. R. Schellenberg, Arşiv İdaresi, Ankara, 1993, s.67-68

Arşiv Türleri

Belli başlı arşiv türleri şunlardır:⁸

Devlet Arşivleri: Bir ülkede, devlet hayatı ile ilgili mevcut arşiv malzemelerinin toplanmış olduğu arşivlerdir.

Şehir Arşivleri: Bir şehir ile ilgili bütün vesikaların bir araya toplanmış olduğu arşivlerdir.

Bucak (Nahiye) Arşivleri: Bir bucağın idari kuruluşlarının işlemleri neticesi meydana gelen bütün vesikaların bir araya toplanmış olduğu arşivlerdir.

Noter Arşivleri: Bir noterliğin işlemleri neticesi teşekkül eden vesikaların bir araya toplanmış olduğu arşivlerdir.

Dini Arşivler: Cami, tekke, medrese, manastır, sinagog vb. dini kuruluşların faaliyetleri neticesinde teşekkül eden vesikaların bir araya toplanmış olduğu arşivlerdir.

Özel Arşivler: Devlet veya yarı devlet kuruluşu olmayan teşekküllerin arşivleri olarak tarif edilir. Aile, şahıs, banka, dernek vb. Arşivler özel arşivlerdir.

Hastane Arşivleri: Bir hastahanenin faaliyetleri neticesi teşekkül eden vesikaların bir araya toplanmış olduğu arşivlerdir.

Ekonomik Arşivler: Çeşitli endüstri ve ticaret kuruluşlarının bünyelerinden teşekkül ettikleri arşivlerdir.

Kartografik Arşivler: Harita, plan, pafta, vb. Gibi arşiv malzemelerinden teşekkül etmiş arşivlerdir.

İkonografik Arşivler: Orijinal resim, gravür, estamp, resmi afişler, fotoğraf, şahıs eşya ve anıt resimleri taşıyan her türlü diğer dokümanlardan teşekkül eden arşivlerdir.

Folklor Arşivleri: Bunlar bir ülke, şehir, bölge vb. ile ilgili her türlü folklor malzemelerinden teşekkül eden arşivlerdir.

Odyo-vizüel Arşivler: Bunlar göze ve kulağa hitap eden film, şerit film, manyetik bant, plak ve kasetler üzerine arşiv belgesi olabilecek özellikteki resim, söz, müzik vb. nin arşividir.

Günlük Kullanılan Arşivler: Teşekkül ettikleri kuruluş ve ünitelerde günlük olarak kullanılan belgelerden teşekkül eden arşivlerdir. Bir başka ifadeyle ara depolara geçişten önceki arşivlerdir.

⁸ Arşiv ve Arşivcilik Bibliyografyası (Türkçe ve yabancı dillerde yayınlanmış kaynaklar), Hazırlayan: İsmet Binark, Ankara, 1979, s.48-167

